

Tröst

Vad det är och vad det inte är

Åsa Roxberg

Åsa Roxberg^{1,2,3}, asa.roxberg@hv.se

1)Högskolan Väst, Trollhättan, Sverige

2)VID vitenskapelige høgskole, Bergen, Norge

3)UiT, Norges arktiske universitet, Harstad, Norge

Sammanfattning

Vad är tröst, vad är inte tröst och är tröst är relevant för professionell vård idag? Dessa frågeställningar analyseras och utläggs i essayns form. Utgångspunkten för analysen är Roxbergs avhandling om tröst. Ricoeurs och Kristensson Ugglas etiska utläggning av 'personhood' och av inre och yttre sanning bildar teoretiskt ramverk och förståelsehorisonten är främst från Jobs bok i Gamla testamentet. Job råkar ut för sjukdom och olyckor och Jobs vänner försöker trösta men Job blir inte tröstad. Deras tröst är en icke-tröst som inte tröstar och frågan är varför. Vännernas brist på öppenhet för Jobs lidande och låsta uppfattning om vad som är rätt tröst för Job uppfattas som att den hermeneutiska idén om tolkningarnas konflikt uteblir. På tröstens spelplan finns bara ett lag, den egna sanningen. Det saknas ett lag att spela mot, den andres sanning. Trösten blir då en ensam lagspelare utan lag att spela mot.

Nyckelord

Tröst, Lidande, Vård, Jobs bok, Hermeneutik

Peer-reviewed essay

Introduktion

”Vårt behov av tröst är oändligt”! (Dagerman S., 2016)

Vad är det egentligen som gör behovet av tröst oändligt, något som vi inte kan vara utan? Svaren på frågan kan tyckas given. Forskning visar emellertid att tröst inte alltid är vad vi tror att den är, önskar att den skulle vara och förmedlas på sätt som vi inte ens kan ana. Frågan är också vilken betydelse tröst har för människor i dag på 2000-talet och hur viktig tröst och tröstande är för vård- och omsorgsvetenskapen? För tröst har, om än med varierande tyngd, funnits i vård och omsorg, från Florence Nightingales dagar fram till i dag (McIlveen & Morse, 1995, Morse 1999, Nightingale 1952).

Litteraturen visar flera perspektiv på tröst, som *Filosofins tröst (Consolatio Philosophiae)* av Boethius (1962), kristen-judisk tröst (Bibeln 2000), Shakespeares tröst (Thatcher, 2000) och Hippokrates ed, cirka 2500 år gammal, att läkaren ska ”om möjligt bota, ofta lindra och alltid trösta” (Svenska läkarförbundet, 2023). Tröst är även ett återkommande begrepp i Bibeln (2000) och i grekisk och romersk filosofi var tröst en sorts recept, en ordination för ”moral illis” (Elliott, 1997). Det visar att tröst har en lång tradition bakåt som sökt definiera och förstå vad tröst är.

Men är tröst nödvändigt för vård- och omsorgsvetenskapen? Litteraturen visar motsatta ståndpunkter (Roxberg, 2005), vilket pekar på att det saknas konsensus om tröstens användbarhet och trovärdighet för vård- och omsorg.

”Var ska jag kunna få tröst?” Frågan ställdes av en äldre kvinna på ett äldreboende (Roxberg, 2005). Frågan tycks emellertid inte endast gälla en enskild person utan vara av mer universell karaktär. Frågan vad tröst egentligen är har även sysselsatt människors tänkande genom tiderna. Det förefaller därför angeläget att i essayens form söka förståelse för tröstens betydelse och vad den betyder för den som är i behov av vård och omsorg. Frågor som då blir aktuella att reflektera om är: Vad är tröst? Vad är det inte? och Är tröst relevant för vård- och omsorg idag?

Metodologiskt och kritiskt närmande

Essayn som form valdes eftersom en djupare förståelse av fenomenet tröst eftersträvades. Det gjordes genom att inta en kritisk undersökande hållning (Mahre & Halås, 2022, Halås & McGuirk 2001). Enligt Karlsson (2014) är idén med genre en illustration av en retorisk handling som är kulturellt synlig och därför dominerande. Vidare hävdar Karlsson (2014) att: “The amount of personal stance-taking varies both according to genre and between speech and writing. The more informal the situation or text, the less is the need to “cover one’s back” or strive for neutrality” (s 29). Essayn som form avser att utveckla och överskrida förståelsen av det som tidigare framkommit om fenomenet (Halås & McGuirk, 2021).

Urvalsförfarande

I min avhandling om tröst (Roxberg, 2005, s. 1) utforskades fenomenet tröst genom att fråga gamla personer samt vårdare inom vård- och omsorg om deras erfarenheter av tröst. Motivet till valet av gamla människor utgick från antagandet att den äldre personen kan se tillbaka på ett långt livs erfarenhet av såväl lidande som tröst. Inom vård och omsorg i hemmet antas mötet mellan den äldre och vårdpersonal i högre grad ske på vårdtagarens villkor jämfört med slutenvård (Lingås 1998). Det antas öka förutsättningarna för att relationen mellan vårdare och vårdtagare ska upplevas trygg och förtrolig, vilket i sin tur förmodas öka möjligheterna att förmedla respektive uppleva tröst. Jobs bok är huvudsakligen poetisk text och beskrivs som ett litterärt mästerverk (Svenska Folkbibeln, 2015). Jobs bok valdes för att öka förståelsen för den negativa trösten, tröst som inte tröstar. I Jobs bok framträder det problematiska med tröst, vilket gör den relevant till att förstå tröstens olika sidor (Roxberg, 2005).

För att besvara frågan om tröstens relevans för vård- och omsorg idag valdes att i vinjettform kontextualisera och reflektera om tröst i ett nutida vård- och omsorgssammanhang.

Analys

Roxbergs (2005) avhandling är utgångspunkten för denna essay. Textanalyserna är inspirerade av den franske filosofen Paul Ricoeurs hermeneutiska fenomenologi och syn på vad en text är (Ricoeur 1976, 1993). Texterna utgörs av tre delstudier, varav två intervjustudier (delstudie I och IIa och IIb). Den tredje delstudien behandlar tröst såsom den framträder i Jobs bok i Gamla testamentet (Bibeln, 2000) och i litteratur som anknyter till Jobs bok. Denna litteratur är främst teologisk och filosofisk. Analysen i delstudie III är även den inspirerad av Ricoeurs (1976,1993) hermeneutiska fenomenologi (jfr. Roxberg, 2005). Avsikten med den avslutande analysen i vinjettform är att kontextualisera och reflektera om tröst utifrån det resultat som framkommit i ett nutida vårdsammanhang.

Teoretiskt närmande

Kristensson-Uggla (2022) utvecklar person-centrerad vård i överensstämmelse med Ricoeur, "Oneself as Another" (1992), att det som gör oss mänskliga är förmågan att etablera en mötesplats mellan tolkningar som kommer både från 'insidan' och 'utsidan'. Denna mötesplats mellan in- och utsidans tolkningar gör att vi uppmärksammar andra som mänskliga. Vi kan med andra ord inte etablera en självförståelse och ett vetenskapligt tänkande som endast är grundad i 'inre sanningar'. Det behövs även en 'yttre sanningar' som inte bara utgår från oss själva utan från distanserade och abstrakta förklarande modeller, system och teorier. (Kristensson-Uggla, 2022). I linje med Ricoeur (1993, 1976) kan det öppna upp för en tolkningarnas konflikt som handlar om att omforma 'truths' till tolkningar, vilket

är hermeneutikens syfte. Resultatet av denna omformande tolkning av inre och yttre sanningar uttrycks träffsäkert av poeten Tomas Tranströmer (2011): *”Två sanningar närmar sig varann. En kommer inifrån, en kommer utifrån och där de möts har man en chans att få se sig själv”* (Preludier II, s. 185)

Genom poesin kommuniceras betydelsen av personcentrerad vård (Kristensson-Uggla, 2022). I utforskandet av tröst förefaller därför Ricoeur (1992) och Tranströmers (2011) dikt kunna ge vissa nycklar till förståelsen av vad tröst är utifrån vad den inte är. Det kan ses som den nödvändiga distansering som kan bidra till förståelsen av tröst.

Berättelse och förståelse

Vi börjar i en av de äldsta texterna i Bibeln, Jobs bok i Gamla testamentet (Bibeln, 2000). När vi i början av boken möter Job är han en välbärgad person som lever till synes lycklig med sin stora familj i landet Uz i Främre Orienten. Jobs ’inre sanning’ och självkänsla verkar vara god. Men så drabbas han plötsligt av flera olyckor, han förlorar flera personer i sin stora familj, sitt goda anseende och sin hälsa. När vi möter Job sitter han på en askhöj utanför staden (Job 2:7–8). Denna plats var hemvist för utstötta i olika bemärkelser och de med smittsamma sjukdomar. Jobs självkänsla och syn på sig själv, hans inre sanning, har snabbt bytts ut till en annan sanning. Den Job vi nu möter är en bruten man som sörjer sina förluster (Hartley 1998, Clines 2015).

Med Jobs olycka börjar den utforskande resan i tröstelandskapet. Frågan är vilka ’fel’ vännerna gör efter den inledande närvaron då de sitter tysta hos Job i sju dagar och sju nätter. De följer traditionen att vara tysta och de verkar lida med honom: ”Ingen sade något till honom, ty de såg hur han led (Job 2:13).

De följande dialogerna mellan Job och hans vänner pekar däremot åt ett annat håll eftersom den tröst som vännerna förmedlar inte tröstar Job. Han blir bara irriterad på deras tröst. Han vädjar till dem: *”Lyssna nu på vad jag säger, unna mig den trösten”* (Job 21:2). Istället för att lyssna på Job verkar vännerna lyssna till sin egen tolkning av vad som tröstar Job. Vännerna tolkar Jobs lidande utifrån sin sanning om hur Jobs lidande ska förstås och låter sig inte utmanas av Jobs sanning, hans förståelse av sitt lidande. De förklarar Jobs lidande och de tröstar utifrån den förklaringen. Job och vännerna talar förbi varandra och Job upplever vännernas tröst som tom, att de ”pratar i vädret” (Job 16:2-3).

Denna misslyckade tröst kan utifrån Ricoeur (1992) och Kristensson-Uggla (2022), tolkas som ett glapp mellan vännernas inre och yttre sanning. Vännerna följer den manual som är deras världsbild och det är denna som vägleder dem i hur Job ska vara, lida och tröstas. Deras egen uppfattning är ledord och det verkar inte som att Jobs protester konfronterar den. Deras ’inre sanning’ är inte öppen för den yttre sanning som Job söker förmedla. Istället styrs de av fördomar (förförståelse) om vad som är ”rätt” tröst för Job.

Enligt Ricoeur (1976) handlar hermeneutik om att tolkningsprocessen innehåller flera sanningar att ta ställning till. Dessa tolkningar utmanas och den mest trovärdiga tolkningen argumenteras för. Det är en spelplan av inre och yttre sanningar som utmanar varandra. I vännernas tröst tillåts inte tolkningar att utmanas utan det är bara deras egen tolkning som är sann. Tolkningarnas konflikt uteblir, den inre och yttre sanningen möts inte och missar därmed chansen till en sannare förståelse av sig själv, ”och där de möts [inre och yttre sanning] har man en chans att få se sig själv” (Tranströmer, 2011, s. 185)

Hur ska då Jobs önskan om att bli lyssnad på och tröstad uppfyllas? Ett scenario skulle kunna vara att Job väljer diplomatins i stället för provokationens väg. Han kallar exempelvis vännerna för ”usla tröstare” (Job 21:6). Men frågan är om det skulle bidra till vännernas förståelse av Jobs situation och lidande. Vännernas tolkning av vad som är bäst tröst för Job följer deras egna fastslagna sanningar. Vännerna utmanas därför inte av Jobs sanning utan de utser sig själva till tolkningsföreträdare. Det låser spelplanens möjlighet att låta tolkningar spela ut varandra eftersom det endast finns ett lag att spela mot. Det saknas med andra ord förutsättningar för den yttre och inre sanningen att mötas och utmana varandra. Den hermeneutiska spelplanen saknar ett lag att spela mot. Trösten blir därmed ett medel som saknar mål eftersom den inte har någon motpart att spela mot.

Det tycks finnas en hemlighet i denna urgamla berättelse om vad tröst inte är som idag på 2000 talet kan visa oss vägen till vad tröst är. Resultatet av intervjustudierna med äldre och vårdare i äldreomsorg (Roxberg, 2005) visar att en vårdande tröst är närvarande. Denna tröst kan även förstås som en uppmärksam närvaro (Maehre & Halås, 2022). Uppmärksamheten är fokuserad på den andre och dennes sanning medan Jobs vänner är fokuserade på den egna sanningen. Denna låter sig inte utmanas av Jobs sanning. Det motsatta, där sanningar tillåts utmana varandra, visas av (Roxberg (2005, 2022)). En av informanterna beskriver med en metafor hur hon i mötet med vårdtagarna på äldreboendet ser längre än till raksträckorna. Istället ser hon åt sidorna (”sidostigarna”) där de äldre i sin ensamhet kan behöva tröst:

”Ja, att man ska inte bara se rakt fram utan se lite åt sidorna med för det är där de kanske sitter eller gråter eller behöver känna att jag finns för dem och inte bara de som sitter i dagrummet utan det finns ju faktiskt de som sitter i sitt rum och är ensamma behöver tröst och prata” (Roxberg 2005, s. 69).

Det kan jämföras med vännernas tröst i Jobs bok som endast ser rakt fram och tolkar Jobs lidande utifrån raksträckan. Vännernas tolkning tar inga omvägar utan följer vägen rakt fram utan att ta in på några sidospår. Den som är enögd och endast ser rakt fram har svårare att upptäcka sidospåren eftersom intresset för att undersöka vart dessa leder inte finns. Den sanning vännerna styrs av låter sig inte konfronteras av sidospårens sanning, eftersom den sanning de styrs av inte är öppen för dessa.

Deras inre sanning är inte öppen för den yttre sanningen. En vårdande tröst kräver öppenhet för det ovanliga, det som inte känns igen. Vårdteoretikern Lanara (1981) uttrycker det i att Jobs vänner är: "too white" and the "flower of life is red" (s. 42).

I den tidigare refererade intervjun med vårdaren ställs frågan om hon måste gå in på de här sidostigaren och hon svarar att man måste leta sig fram till de äldre som behöver tröst (Roxberg, 2005). Vårdarens tröst är alltså inte ett slumpvist utkast utan ett medvetet sökande efter att lindra den andres lidande. Sökandet tycks ske med hjälp av en inre kompass som är inställd på att lindra den andres lidande. Enligt Lögstrup (1992) är tilliten ett grundläggande livsfenomen i tillvaron och i relationer. Tilliten måste få växa igenom för att med andra ord kunna impregnera relationen. Vännernas tröst i Jobs bok byggde inte på tillit utan på dogmatiska förklaringar av Jobs lidande. För att trösta fodras en tröstare som ser, möter och lider med den andre. Det fodras också att tröstarens egen inre sanning vågar utmanas av den andres sanning, av dennes upplevelse av sitt lidande. Det riktas då ett etiskt krav om att ta vara på den andre. Enligt Ricoeur (1992) och Kristensson-Uggla (2022), skulle ett sådant möte kännetecknas av att utmana den egna sanningen genom den andres sanning. Den etiska fordran att ta vara på den andre blir då något mer än acceptans (jfr. Lögstrup, 1992, 1993). Det blir ett drama av hermeneutiska konfrontationer mellan sanningar som utmanas och sätts i spel.

Ett problem är avgränsat och utanför oss själva medan mysteriet är något som vi själva är engagerade och involverade i. Mysterier är inte heller möjliga att förenkla utan till mysteriets natur hör att det är gåtfullt och oförutsägbart (Marcel, 1950). Om tröst är ett oförklarligt mysterium som griper in i våra mänskliga liv på ett oförutsägbart sätt är tröst följaktligen något som undandrar sig förklaringar. Närmandet till mysteriet tröst måste då ske genom att granska sina egna ställningstagande och låta dem konfronteras av den som ska tröstas. För tröst blir till tröst när mottagaren upplever sig tröstad. I så fall skapas och förmedlas trösten i situationen. En sådan tröst kan inte tröstaren kopiera eller läsa in som en läxa. En sådan tröst tycks handla om mod, modet att vara till och vara till för den andre (Tillich, 1952)

Etiska överväganden

Etiska hänsynstagande för denna essay baseras på tidigare studier om tröst (Roxberg, 2005, 2022). Dessa var LU 588-97 med tillägg 2003 (Lunds regionala etikprövningsnämnden, 1997, 2003) (äldre delstudie IIa respektive IIb) samt LU 193-00 (Lunds regionala etikprövningsnämnden, 2000) (vårdarna, delstudie I). Tillstånd att genomföra studierna erhöles även av politisk och administrativ ledning, vård- och omsorgsansvariga samt övriga berörda i en kommun i södra delen av Sverige. I arbetet med denna essä har materialet hanterats varsamt med ambitionen att inte förvanska resultaten av de ursprungliga studierna.

Rum för tröst?

Inledningsvis ställdes frågan om tröst har med vård (omsorg) att göra eller om det är något eget, något annat? För att kontextualisera tröst till ett nutida vårdsammanhang väljer jag att reflektera utifrån vinjetten om sjuksköterskan Eva och hennes patient Martin. För kanske är det i sjuksköterskans dagliga möte med sina patienter som trösten visar sig och i någon mån kan förstås.

”Eva förbereder sig för att gå in till Martin. Detta är hennes första möte med Martin och det fyller henne med en viss oro. Ryktet har hunnit före och det talas om att denne patient är aggressiv och svår att få kontakt med. Hon öppnar sakta dörren till patientrummet. En känsla av kyla och tomhet slår emot henne. Hur ska hon bäst kunna ta sig igenom denna tomma tystnad och närma sig personen i sängen?

Eva tar mod till sig och presenterar sig, tar fram en stol och sätter sig i ögonhöjd med Martin. Denne känns avståndstagande och det förbereder Eva på att det inte kommer att bli ett lätt möte med Martin. Hur ska hennes försök att trösta bäst kunna minska avståndet till Martin?

-Hej, jag heter Eva och är sjuksköterska här på avdelningen.

Martin svarar inte!

-Vill Du berätta hur Du mår eller ska vi vänta med det tills en annan gång!?

- Jag vill inte berätta något alls, vill inte vara här, säger Martin. Jag är sjuk, mycket sjuk och ska snart dö. Det diskuterar jag inte med vem som helst.

- Nej, det förstår jag att du inte gör! Men när du vill får du gärna tala med mig eller någon annan som du känner förtroende för. Jag tänker att det kan kännas ensamt att tänka svåra tankar utan att ha någon att tala med?

- Ja, det är det! Jag vet faktiskt inte vad jag ska ta mig till? Vad ska jag säga till barnen och hur ska det gå för dem när jag dör.

- Spontant tänker jag att Du kommer att veta hur du ska berätta för barnen när det är dags. Nu är det ju dig det gäller, eller hur?

- Jo, det är det ju. Jag skulle nog behöva få lite distans och vila från den här situationen för att kunna knyta an till barnen. Just nu känns det som att sjukdomen står emellan istället för att binda oss samman.

- Det låter som ett mycket klokt beslut, att få distans till de jobbiga tankarna och att gå långsamt fram med barnen.

*- Har du varit med om patienter som har avlidit i den här sjukdomen?
Hur var det för dem?*

- Jo det har jag.

-och så fortsätter samtalet mellan Eva och Martin.

Det vardagliga samtalet mellan sjuksköterskan Eva och patienten Martin är ett exempel på ett svårt samtal, men är det tröst? Eva öppnar upp för möjligheten till samtal, möjligen närmar hon sig Martin lite för snabbt? Men Eva har lärt sig att det ofta är lättare att knyta an utan ”small-talk”. Hennes inre känsla om vad som skulle kunna trösta Martin använder hon men distanserar sig ifrån den eftersom det inte är en given sanning. Eva är medveten om att det är situationen som tar ut kompassriktningen till hur trösten ska förmedlas.

Martin hakar på när Eva berör hans ensamhet och de svåra tankarna. Det verkar som att en vårdande relation har förutsättningar att etablerats och med den möjligheter till tröst. Men hur vet vi inte utan Eva följer sin inre kompass och försöker att inte låta denna styras av hennes tidigare förståelse av liknande situationer. Evas inre sanning vågar möta Martins sanning och det skapar förutsättningar för att en tröstande relation ska kunna etableras. Snart vågar Martin ställa de svåra frågorna om det som upptar honom vilket öppnar upp för möjligheten till tröst. För Eva handlar det nu om att fortsätta vara närvarande och följsam till det Martin vill tala om. Nu är det Martin och hans berättelse som är i fokus och den liknar ingen annans. För Eva gäller det istället att vara kreativ och hjälpa Martin att komma vidare till att uppleva hälsa.

Har tröst med hälsa att göra? Martin har behov att tala om sin livssituation och Eva är en följsam lyssnare till den. I Eva och Martins möte kan trösten ses som en del av hälsans rörelse och något som har med hela människan att göra. Sett ur det perspektivet är hälsosam tröst något som erbjuds människan och som människan själv avgör om hon vill ta emot. De villkor som är förknippat med detta erbjudande är att ge upp det som binder lidandet för att istället vara i den hälsosamma trösten vila (Roxberg, 2005). Denna vila kan innebära att uppleva något större än sig själv, något oändligt för i den andres ansikte uttrycks oändligheten, det som är (Levinas, 1988).

Om vi likt sjuksköterskan Eva öppnar dörren varsamt till den andres inre rum och är öppna och mottagliga för dennes lidande kan vi kanske ana något av det mysterium det är att förmedla tröst till en annan människa. Det kan ge oss en glimt av oändligheten som ryms i att vara människa för en annan människa. För ”var människa en halvöppen dörr, som leder till ett rum för alla” (Tranströmer, 2011, s.128).

Referenser

- Armgard L-O. (1993). *Antropologi. Problem i K.E. Lögstrups författarskap* (2 uppl.). Akademisk avhandling. Teologiska fakulteten, Lunds universitet. Mattizons förlag.
- Bibeln* (2000). Bibelkommissionens översättning. Verbums förlag.
- Boethius AMS. (1962) I: Green R (red.), *The consolation of philosophy*. Macmillan Publishing Company.
- Clines D.J.A. (2015) Job 1–20. *Word Biblical Commentary*, 17. Word Books, Publisher.
- Dagerman S. (2016) I: *Vårt behov av tröst är omätligt*. Norstedts förlag. (First published 1952, Vi, ss. 558-97).
- Elliott, E. (1997). Musings on the consolation of philosophy. *CMA Journal*, 8, 822–923.
- Halås C. T. & McGuirk J. (2021) Det vitenskapelige essayet i profesjonsforskning: en kritisk utprøvende metode. *Tidsskrift for Psykisk Helsearbeid*, 18, 1, 5-14.
<https://doi.org/10.18261/issn.1504-3010-2021-01-02>
- Hartley J.E. (1998). *The Book of Job* (The New International Commentary on the Old Testament). William. B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids.
- Karlsson A-M. (2014). Writing in Your Own Voice? Managing Interpersonal Meanings in Elder Care Literacy Practices. In Edlund, A-C, Edlund L-E., Haugen S. (red.) *Vernacular Literacies: Past, Present and Future* (ss. 29-44). Umeå: Institutionen för språkstudier, Umeå universitet.
- Kristensson Uggla, B. (2022). What makes us human? Exploring the significance of Ricoeur's ethical configuration of personhood between naturalism and phenomenology in health care. *Nursing Philosophy*, 23: e12385.
<https://doi.org/10.1111/nup.12385>
- Lanara V. (1981). *Heroism as a nursing value. A philosophical perspective*. Dissertation. Sisterhood Evniki.
- Levinas E. (1988). *Etik och oändlighet. Samtal med Philippe Nemo*. Symposium bokförlag.
- Lingås L-G. (1998). *Över andras tröskel. Etik vid omsorgsarbete i andras hem*. Studentlitteratur.
- Regionala etikprövningsnämnden (1997). *Beviljad Etikansökan LU 558-97*. Lunds Universitet.
- Lögstrup K.E. (1992) *Det etiska kravet*. Bokförlaget Daidalos AB.
- Mæhre S.K. & Halås C.T. (2022). Trøst som oppmerksomt nærvær i mellommenneskelig profesjonell praksis. *Nordisk Tidsskrift for Helseforskning*, 3, 22. <https://doi.org/10.7557/14.6498>
- Marcel G. (1950). The mystery of being. I: *Reflection and mystery*. The Harvill Press.
- McIlveen K & Morse JM. (1995). The role of comfort in nursing care: 1900–1980. *Clinical Nursing Research*, 4, 127–148.

- Morse JM. (1999). Qualitative methods: The state of the art. *Qualitative Health Research*. 9, 393–406.
- Nightingale, F. (1952). *Notes on Nursing: What it is and what it is not* (4 uppl.). Herald Duckworth & Co.
- Regionala etikprövningsnämnden (1997, 2003). *Beviljad Etikansökan LU 558-97 med tillägg*. Lunds Universitet.
- Regionala etikprövningsnämnden (2000). *Beviljad Etikansökan LU 193-00*. Lunds Universitet.
- Ricoeur (1976) *Interpretation theory: Discourse and the surplus of meaning*. Christian University Press.
- Ricoeur (1992) *Oneself as Another*. University of Chicago Press.
- Ricoeur P. (1993) *Från text till handling. En antologi om hermeneutik* (4:e uppl.). Brutus Östling (red.). Brutus Östlings bokförlag, Symposium AB.
- Roxberg Å. (2005). *Vårdande och icke-vårdande tröst* (Caring and non-caring consolation) Akademisk avhandling. Åbo Akademi.
- Roxberg Å. (2022) Tröstande beröring och berörande tröst I Wiklund Gustin L. & Asp M. (red), *Vårdvetenskapliga begrepp i teori och praktik*, [In English: Comforting touch and touching comfort. In *Caring Science concepts in theory and practice*]. 3 uppl. Studentlitteratur.
- Svenska Folkbibeln*, (2015). (2 uppl.). Stiftelsen Svenska Folkbibeln, Stockholm, och Stiftelsen Biblicum, Ljungby.
- Svenska läkarförbundet, (2023). *Läkarförbundets etiska regler*.
<https://slf.se/rad-och-stod/etik/lakarforbundets-etiska-regler/>
- Thatcher D. (2000) Cold comfort: Resistance to consolation in Shakespeare. *Studia Neophilologica*, 72, 158–173.
<https://doi.org/10.1080/003932700458018>.
- Tillich P. (1952). *The courage to be*. Yale University Press.
- Tranströmer T. (2011). Den halvfärdiga himlen. I *Samlade dikter och prosa 1954–2004* (s. 128. Bonniers förlag.
- Tranströmer T. (2011). Preludium II. I *Samlade dikter och prosa 1954–2004*, (s. 185). Bonniers förlag.